

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 23.**

Gazda István

**Történészek Werbőczyről
és a Hármaskönyv kiadásai**

**Megjelent a 'Tudománytár' könyvsorozat 1990-es kötetében,
az 1894-es latin–magyar kétnyelvű Werbőczy Tripartitum
utánnnyomásának bevezetéseként**

**Téka Könyvkiadó
Budapest, 1990**

TARTALOM

1. Történeszek Werbőczyről

2. Werbőczy főbb életrajzi adatai

3. Werbőczy Hármaskönyvének kiadásai [1990-ig]*

4. A Hármaskönyvből készített népszerűsítő jellegű kiadások, verses kompendiumok

* *Megjegyzés:* a 'Tudománytár' könyvsorozatban 1990-ben megjelent kétnyelvű kiadást követően még jó néhány Werbőczy kiadás jelent meg az egykori művek utánnyomásaként, köztük említjük a fentivel lényegében egy időben megjelent reprintet, amelyet a Pécsi Szikra nyomda adott közre, továbbá a 2014-ben közreadott Nemzeti Közszerológiai és Tankönyvkiadó kiadást, a 2010-ben megjelent, s a Magyar Mercurius Kiadó által közreadott reprintet, továbbá az azt megelőző években megjelent Farkas Könyvkiadó, Pytheas Kiadó és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár által közreadott kiadásokat. Bibliográfiai összeállításunk 1990-ben került ki a sajtó alól, így ezekre az új kiadásokra már nem tér ki.

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ AZ ÚJ KIADÁSHOZ

1. Történészek Werbőczyről

Magyarországon a *Biblia* és a Losonczy-féle pedagógiai *Hármas kis-tükör* után a következő, legtöbb kiadást megért könyv Werbőczy István *Hármaskönyve*. Ötvennél több teljes illetve kivonatos kiadása ismeretes a XVI–XIX. századból, de a jelen században idehaza e kézikönyv eddigi legjobb fordítása most, 1990-ben jelenik meg ismét. Werbőczy kötete a magyarság történetének fontos dokumentuma, s nem egyszerűen jogi szakkönyv, hanem egy olyan dokumentum, melynek meghatározó szerepe volt az 1526 és 1848 közötti időszak közgondolkodásában, magánjogi döntéseiben.

A királyi Magyarországon ez az első alkalommal 1517-ben – tehát még Werbőczy életében – nyomtatott mű soha nem emelkedett törvényerőre, ennek ellenére – a szokásjogra hivatkozva – évszázadokon át kézikönyvként használták, s peres ügyekben nem ritkán az abban leírtak alapján döntöttek. Erdélyben más volt a helyzet: ott 1691-ben – a már majd kétszáz esztendő *Hármaskönyvet* – törvényerőre emelték.

Werbőczyről az elmúlt századok jogászai, jogtörténészei a komoly elismerés hangján szóltak, életművét példaként állították az egyes jogásznemzedékek elé. Vigyáznunk kell azonban ezzel az értékeléssel: Werbőczy közszereplését, jogászai működését külön kell választanunk híressé lett kézikönyvétől. E mű egy szigorú következetességgel megírt nemesi védőbeszéd, amely a maga nemében a kor elvárásait úgy-ahogy tükröző produktum, melynek szerzője kifejti a szent korona-tant is.

Magának Werbőczynek a hivatali működése azonban már jóval ellentmondásosabb, mert ő egy nem jellemes, nem korrekt, s a felsőbb irányítás napi elvárásait teljes mértékben kiszolgáló, közepes tehetségű jogi ember – s még Karácsonyi János historikusnak is el kellett ismernie, hogy a „nagy” előd csapnivalóan rossz történész –, egy félig-meddig történelemhamisító literátus volt. Konceptciós perek jellemtelen végrehajtója és törtető hivatalnok, akinek kisebb-nagyobb pénzügyi félrelépései is ismeretesek. Az 1520-as évek végén Frangepán Ferenc püspök Werbőczyt egyik nemzetközi küldetése okán oktondinak, tudatlannak és kapzsinak nevezte, ennek ellenére az ország legmagasabb jogi posztját viselte: nádor lett, aki egy politikailag bizonytalan kor lehetőségeit kihasználva hivatalnokoskodott, és akinek döntései is részét képezik annak a szomorú képnek, amely műve

kiadása után kilenc évvel tárult az itt élők szeme elé: a Mohács utáni kor Magyarországa.

Hogy e kort jobban megértsük, s hogy a következő századok társadalmi szerkezetének, belső ellentmondásosságának összetevőit a magunk számára is megmagyarázhassuk, ahhoz – több kortörténeti leírás és útirajz mellett – e fontos jogi dokumentumot is érdemes áttanulmányozni. A magyarság szomorú századainak hű képe Werbőczy három nagy egységből álló, de egyetlen műbe sűrített *Hármaskönyve*.

A kiadó a nagyszámú fordítás közül az eredeti szerkezetét leginkább tiszteletben tartó, egyben a legjobb fordítást, Csiky Kálmán professzor 1894-es munkáját tartotta érdemesnek az utánnyomásra. A jogtörténet iránt mélyebben érdeklődő olvasók figyelmébe ajánljuk azonban e mű Márkus Dezső szerkesztette 1897-es kiadását is, melynek lábjegyzetei, magyarázó jegyzetei további információkkal szolgálnak. Mind Csiky, mind Márkus művéhez készült egy könyvészeti bevezető is, de mindkettő igen pontatlan, így annak újraközlése helyett áll itt egy új feldolgozás, amely már figyelembe veszi Csekey István és Mokcsay Júlia kutatási eredményeit éppúgy, mint a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” feldolgozása során elért eredményeket.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete 1989 áprilisában jelentette meg Werbőczy 1524-es Tízparancsolat-kommentárját, s az új kiadás kitűnő előszavát és a fordítást Kulcsár Péter, nyomdászati-könyvészeti leírását Széphelyi F. György készítette, míg a szöveggondozás munkáját Kőszeghy Péter vállalta magára. Az elmúlt 40 évben Werbőczy-ről nagyobb lélegzetű tanulmányokat Bónis Györgyön kívül alig írtak, talán csak Nemeskürty István és Barta Gábor publikációi jelentenek kivételt, valamint egy-két írás a Jogtudomány Közlönyben és a Századokban, továbbá a „Magyarország története 1526–1686” című kötetben olvasható néhány adat.

Kulcsár Péter így fogalmaz: „Hármaskönyvében azt a célt tűzte maga elé, hogy rendet teremtsen a történelem folyamán keletkezett, egymásnak sokszor ellentmondó törvények, rendeletek, ítéletek és szokások között . . . ; műve tartalmilag teljes, koncepciója átgondolt, szerkezete áttekinthető. Fő célkitűzése a nemesség rendi törekvéseinek kodifikálása volt, annak az alapelvnek a rögzítésével, hogy a kis- és főnemesség egyfelől a jobbágysággal és polgársággal, másfelől az uralkodóval szemben jogilag egységes tömböt alkot, nincs valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága. Az egyháziak és a világi nemesek a törvény előtt egyenrangúak. A polgár nem tanúskodhat, a jobbágy nem pereskedhet nemes ellen.” Werbőczy életműve teljes, objektív újraértékelésére még vár-

nunk kell, de bízunk benne, hogy az újabb utánnyomások is erre ösztönzik majd a kutatókat, elvégre tisztázandó az, amit a fenti idézet szerzője is mond, vagyis hogy Werbőczy könyve sikerét nem szabad egyoldalúan értékelnünk, mert bár e mű „nagyban hozzájárult a feudális állapotok konzerválásához”, a *Tripartitum* viszont mégis „jó volt akkor, amikor ezeket az állapotokat a magyar állami lét rovására idegen erők igyekeztek felforgatni”.

Ezek után nézzünk meg még néhány véleményt, ki hogyan értékeli hát a Werbőczy-életmű egy-egy összetevőjét. A klasszikusok közül álljon itt először HAJNÓCZY JÓZSEF 1791-ben papírra vetett elemzése: „Vajon Werbőczy Hármaskönyvének van-e törvényereje? Nemleges értelemben azt hozzák fel: a) Maga Werbőczy bevallja, hogy művére nem függesztettek pecsétet és a megyéknek nem küldték meg azt. b) A végén mint magánmunkát ajánlja. Azt mondja, hálásan megköszöni, ha valaki kijavít valamit az ő írásában, vagy a kihagyottat pótolja. Márpedig egyetlen magánembernek sincs ahhoz joga, hogy azon változtasson, ami törvénné lett. c) Az 1527:3. tc.-ben azt rendelték, hogy a felség 16 kiválasztott jogtudóssal gyűjtse össze a decretumokat; és ezt gyakrabban megismételték, mégpedig az 1548:21, 1550:11, 1553:15, 1606:11, 1608:16 és az 1609:69. tc.-ben. A rendek tehát nem ismerték el Werbőczy hitelességét.

Az ellenkező mellett azonban erősebb bizonyítékok szólnak. a) Az 1504:31. tc. elrendeli, hogy az összes törvényeket és határozatokat egy törvény alakjába foglalják össze. b) Az 1514:63. tc. elrendeli, hogy a decretumokat fel kell olvasatni, meg kell erősíteni, pecséttel el kell látni és a megyéknek meg kell küldeni. c) A 1517:bécsi 41. tc. 5. §-ában előírja, hogy az országnak az összes megyékhez megküldött írott joga szerint ítélnenek a perekben. Nagyon valószínű, hogy mindezekben Werbőczy Hármaskönyvét kell érteni. Továbbá d) a Hk.l.r.9. címére az 1622, 1638. és 1659-i törvényekbe iktatott királyi hitlevelek 5. feltételében történik hivatkozás, valamint az 1723:6. tc.-ben és az 1741:8. tc.-ben. e) A II. r. 3. és a III. r. 2. címére az 1635:18. tc.-ben. Végül f) az I. r. 2. 9. és 12. címét, a II. r. 42. 43. 44. 67. 69. és 72. címét az 1647:16. tc. idézi. Így tehát a Hármaskönyv a hivatkozások által törvényes szentesítést, a gyakorlat útján pedig törvényerőt nyert.”

Hajnóczy eszmefuttatásához a következőket kívánjuk hozzátenni. Leírásában döntő érv az 1517-es bécsi országgyűlés 41. tc.-ére való hivatkozás. Először is e gyűlés nem 1517-ben volt, hanem 1518 őszén; másodszor: egyáltalán nem derül ki az idézett törvénycikkből, hogy milyen majdan megjelenő törvénytárra gondoltak. (Kár, hogy Hajnóczy tévedésére a művét újra kiadó és jegyzetekkel ellátó Csizmadia Andor nem figyelt fel, s így e döntő érv cáfolat nélkül került át jogi irodalmunkba. Hadd hangsúlyoz-

zuk: 1517-es bécsi országgyűlésről nem tud a történetírás, s bár arra Hajnóczy több helyen is hivatkozik, az ő idejében még a nem korrigált, Kovachich Márton György-féle Corpus Juris tévedéséről – annak összeállításában Hajnóczy is részt vett – lehet szó, amely hibát maga is átvette.)

Mivel Werbőczy műve már 1517-ben megjelent nem hivatalos kiadás formájában, gondolhattak arra is, hogy azt áttanulmányozzák, javítják és hitelesítik. Erre azonban nem került sor. Gondolhattak az eddigi törvények gyűjteményének közreadására, de erre sem került sor. Hogy a *Hármas-könyvet* később sokan használták és sokszor annak alapján döntöttek, az igaz. De tegyük hozzá: az így hozott döntések jogtalanok voltak, mert egy nem hitelesített művet használtak hiteles törvénytárként. Természetesen ami ebben az országban történt az elmúlt századok során, abba a képbe mindez jól beleillik.

GERÉZDI RABÁN 1964-ben így elemezte a Hármaskönyvet: „Könyve elé írt, II. Ulászlóhoz címzett ajánlólevelében, illetve utószavában – mindkettő tulajdonképpen a tudós humanista világnak szól – közép-európai, főként bécsi humanista stílusban és sablonokkal nem kis öntudattal fejt ki műve genezisét, jelentőségétg és ennek kapcsán saját tudós intencióit. Mintha csak egy klasszikus auktor kiadó humanista filológus-kommentátort hallanánk: „annyi század lefolyása alatt elhanyagolt munkához” fogott az ország törvényeit „ezelőtt a legsűrűbb homály és sötétség borította,” s ő ezt a sok százados, középkori homályt „az írás fényével” eloszlatta, hogy honfitársai jogi ismereteiket, „országunk törvényeinek első zsengéit ezentúl ne azok-bóla régi mesékből, melyekkel eddigelé más és más törvények kiadásával csaknem minden időt haszontalanul elvesztegettünk, hanem a tudás előcsarnokából és szentélyéből és magából a polgári tudománynak forrásából vegyék”. Hogy a magyar nemesi nemzetnek századokon át nem volt jogkönyve, „hallatlan és nagy szégyenünk” ugyan, s az is igaz, a múltban idegenkedett a tudományoktól, de ennek megvan az elfogadható, alapos oka – fejtegeti Werbőczy, s osztálya apológiáját adja a Marsot és Pallast egymás ellen kijátszó humanista sablon segítségül hívásával és a „nemzeti párt” ideológiájának nacionalista szellemében. Eszerint a nemességet „egyedül hadi szolgálatra alapították,” s minden energiáját a harc kötötte le attila óta, „országunk határait messze mindenfelé kiterjesztvén,” „s nem volt olyan nép vagy nemzet, mely a keresztény köztársaság megvédése és tovább terjesztése mellett erősebben, állhatatosabban állt volna őrt, mint a magyar; amely (hogy a régebbieket ne is említsem) mintegy száznegyven éven át a rettenetes törökökkel szemben” a kereszténység védőpajzsa... Mars mezején megálltuk és megálljuk a helyünket, de hovatovább Pallasnak sem kell szégyenkeznie miattunk: „immár közelállónak látom azt, hogy e dicsőségre

nézve sem fogunk a többi nemzetnél alábbvalónak látszani. "S e szerénykedő formulával sejteti, hogy már nem is vagyunk alábbvalók..."

Utószava teljes egészében jogkönyve nem humanista stílusban és nyelven írt voltának nagyon is humanista, igazát a klasszikus auktorok légiójával alátámasztott apológiája.

"Lelkem előtt lebegtek azok a hazánkfiak, kiket e munkámmal oktatni kellett," s azt más, mint „hazánkfiak,” értve rajtuk a zömében műveletlen, konzervatív „populus Werbőczianus”-t, alig használhatja, ezért természetes, hogy „némely olyan szavakat használtam, melyek inkább Magyarországunkban, mint Latiumban jöttek szokásban”.

A tankönyv jellegű *Tripartitum* előbeszédre (Prologus) és három nagy részre (Pars), azaz könyvre tagolódik. A részekben belül titulusokra, illetve paragrafusokra. Az elméleti természetű Prologus a jogi alapfogalmak ismeretét adja. Az első rész a nemesség birtok-, család- és örökösödésjogi kérdéseit rendszerezi, a második a vagyoni jogi perekben követendő eljárás szabályait, a harmadik pedig Szlavónia és erdély jogszokásait, illetve a városi polgárság és az „örökös szolgaságra” taszított jobbágyok „jogviszonyait” rögzíti.

Rendszerezéséhez jogi tankönyvek szolgáltak alapul, közelebbi mintáit azonban nem ismerjük. Forrásai: a hazai törvények, rendeletek, szokásjog, bírói végzések s közvetve a kánon- és római jog stb. Jogszemlélete nem a római jogban gyökerező humanista szemlélet, bár az is megérintette, sokkal inkább a hagyományos kánonjoghoz áll közel.

Bár azt állítja, hogy *Tripartitum*ában semmi új nincs, semmi olyan, amit nem elődeitől örökölt, s amit a hagyomány nem szentesített, – műve erősen célzatos. Werbőczy, a köznemesség vezére és ideológusa, a köznemesség aspirációt, a „nemzeti párt” programjának alappilléreit, egész ideológiáját beleépítette történetileg okadatolt, a köznemes Thuróczy János *Chronica Hungarorum*ára támaszkodó jogtörténeti érveléssel, hogy rendje érdekeit, hegemoniáját biztosítsa. Ezeknek elseje az „una eademque nobilitas,” vagyis a nemesség jogi egyenlőségének lerögzítése („nincs valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága”) és történeti igazolása. A nemesi jogegyenlőség mellett a „közjót és hazánk békéjét és nyugalmat elősegítő” *Tripartitum* kodifikálta a nemesség érdekében a jobbágyok teljes jogfosztottságát is.

„Jó” kis könyvecske volt ez még a XVII. század elején is, amikor az ellenreformáció híveit kellett segítenie. Íme MAKKAI LÁSZLÓ véleménye:

„Szép, szép, mondja Pázmány, hogy a protestánsok egyedül a Biblia szavaira építik hitüket, de ki bizonyítja, hogy a Biblia valóban isteni kijelentés, és ki magyarázza hitelesen egymásnak ellentmondani látszó szöveg-

részeit, ha nem az idők viharait átvészelt, s íme diadalmasan megújuló római-egyház. »Mert mi megmutathatjuk, hogy miként az örökség: előbb bírtuk; régen bírtuk; erős eredetünk vagy azoktól, akiké volt a jószág; mi vagyunk az apostolok örökösei. Amint testámentomban hagyták, amint hívségünkre bízták, az szerént tartottuk a testámentomot. Azért nem mód az, hogy a mi erdönket szabadjában vágja, a mi kútfejünket bátran zavarja, a mi örökségünket torkunk verve bírja, akinek ezekhez semmi közi, semmi igazsága nincsen, akit nem tudjuk, honnan jó és hová megyen, aki eklézsiájának eredetét, püspökinek rendit, genealógiájának származását meg nem esmérteti.«

Figyeljünk a kifejezésekre. Itt nemcsak Bellarmino visszhangzik, hanem a magyar nemesi füleknek oly ismerős Werbőczy is. Nem a jöttmenté, hanem a jogos örökösé a hitbéli igazság, csakúgy, mint a jószághoz való igazság. S ki az a jöttment, aki belevág a tilalmas erdőbe? »Azért nem szenvedjük, hogy akármely hosszú üstökű s rövid eszű kofa, akármely taknyos orrú tetves sócé, akármely nyalka szer-szem katona, vagy kapta-bűzű mives legény ítélő mester légyen a szentírás dolgában« – fakad ki Pázmány, ujjal mutatva mindazokra: parasztokra, hajdúkra, kézművesekre, akik nemcsak az ősi hitet, hanem – mint arra a Dózsát és Lippai Balázst nem felejtő magyar nemesség jól emlékezik – az ősi jószágot is maguknak akarták foglalni. Térjetelek vissza az egyedül üdvözítő római egyházba, s nemcsak lelketeket mentitek ki a pokolból, hanem birtokaitok biztonságát is elnyeritek, mert a pápa és a császár nem tűri, hogy a jogtalanok hitet diktáljanak és birtokot szerezzenek – ez a »Kalauz« kimondatlan, de kihallható politikai mondanivalója.

A reformációban rejlő demokratikus tendenciák által fenyegetett földesúri jog melletti kiállás legalább annyira meggyőzte a magyar arisztokráciát az ellenreformáció igazáról, mint az újszolasztika fölényes logikája és a barokk stílus lenyűgöző szárnyalása. Mikor 1616-ban Pázmány esztergomi érsek, s ezzel országos főméltóság (és nagyúr) lett, maga is félretette a teológiai érveket, és Werbőczy *Hármaskönyvével* a kezében vezette a támadást a katolikussá lett földesurak protestáns jobbágyságainak vallásszabadsága ellen, földesúri jogon elfoglalva a templomokat, katolikus papot helyezve az elűzött protestáns prédikátorok helyébe. A lelkiismereti szabadságra hivatkozó protestáns tiltakozással Werbőczynek a jobbágy birtokképtelenségét kimondó törvénycikkelyeit szögezte szembe. »Inkább akarja – jelentette ki –, hogy az ő jobbágyi pusztán hadgyák az falut, hogy sem mint az ő templomon való igazsága ellen a parasztok a templomokat magoknak foglalják.« Nem volt nehéz meggyőzni a magyar arisztokráciát arról, hogy az örökös jobbágyság bilincseibe vert, a földesúri majorságokban robotoló paraszt lázongási hajlamait még inkább megtöri, ha abban sem

engednek neki választást, hogy a lelki vigaszt melyik felekezet szerint keresse. Nem csoda, hogy Pázmány népszerűsége gyorsan növekedett, s a nemrég még száműzetését követelő protestáns arisztokraták, a Homonnaiak, Zrínyiek, Forgáchok, Rákócziak és a többiek közül egyre többen lettek hívei a tekintélyét visszanyerő katolikus egyház főpásztorának. Az országgyűlésen egy évtizeddel korábban még nagy protestáns főrendi többség volt, 1619-ben viszont 15 katolikus főpappal és 66 katolikus világi főrenddel szemben már csak 61 protestáns arisztokrata képviselte a reformáció szorongatott ügyét. A magyar uralkodó osztálynak a megszelídítettnek hitt Habsburg-dinasztiával kötött kompromisszuma az ellenreformáció térnyerésében fejeződött ki a legkövetkezetesebben.“ (1985).

A Werbőczy-életművet így értékeli NEMESKÜRTY ISTVÁN (1975): „1514. október tizenharmadikán Budán és Rákoson összeült a nemesi országgyűlés, hogy rendszabályokat hozzon a fellázadt és leverett parasztok ellen. Harminchárom napig tartott a tanácskozás. November tizenkilencedikén, vasárnap oszlott szét. Közeledett a tél, mindenki hazament a kastélyába.

Az országgyűlés törvényeiből:

14/3. cikkely:

»Hogy árulásuknak emléke és időleges büntetése maradékaikra is átmenjen, és hogy minden ember megtudja: mekkora büntény az urak ellen fellázadni: ennek utána az ebben az országban bárhol lakó összes parasztok hűtlenségi vétkük miatt szabadságukat, amely szerint egyik helyről a másikra költözhetnek, elveszítvén, az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság alá legyenek vetve.«

16. cikkely:

Minden paraszt hetente egy napon át ingyen szolgálattal tartozik földesurának.

24. cikkely:

»A királyi felség – az előbb említett parasztárulás örök emlékére püspökké vagy érsekké senkit se tegyen, aki paraszti nemből származott.«

60. cikkely:

Ha papnál, tanulónál, hajdúnál és parasztnál fegyvert találnak, azt kiherélik, második esetben kivégzik.

Számos cikkely részletesen felsorolja az előírt szolgáltatásokat: mikor mennyi pénzt, hány baromfit, sertést, marhát, miféle tejterméket, gyümölcsöt, mézet kell beszállítani.

Ez az országgyűlés az igazi tragédia. A parasztháború leverése 1514-ben szinte törvényszerűnek mondható: a feudalizmus még erős, nem hajlandó a helyét más társadalmi rendnek átadni sem Magyarországon, sem másutt. Ami viszont ezen az országgyűlésen történik, megbocsáthatatlan.

A jobbágyságot ugyanis olyan szolgaságba vetik, amilyen példátlan Nyugat- és Közép-Európában. És ez a szolgaság századokon át tartani fog! Ez a szűklátókörűség a magyar nemesség, a magyar uralkodó osztály gyengeségét, államalkotó képességének csökkenését, életképtelenségét bizonyítja.“ (. . .)

„Az országgyűlési törvényeknél is nagyobb és végzetesebb, századokra kiható tragédiát Werbőczy ítélőmester maga gyűjtötte törvénytára okozta.

Werbőczy mint régi igazságügyi kormánytisztviselő 1510 körül megbízást kapott arra, hogy gyűjtse össze az ország jogait, törvényeit, szokásait, elfogadott és megerősített rendeleteit, és azokat fejezetek és címek szerint állítsa össze. Eredetileg Horváth Ádám ítélőmestert bízták meg e feladattal 1498-ban, ő azonban nem végezte el.

Werbőczy éppen a keresztes hadjárat meghirdetésével egy időben, 1514 tavaszán készült el munkájával. Alig várta, hogy a legközelebbi országgyűlésen jóváhagyás végett benyújthassa és az uralkodó elé terjeszthesse. Ez volt élete főműve: bár nem eredeti fogalmazvány, hanem gyűjtemény, mégis: évek munkája feküdt benne.

A parasztháború miatt a legközelebbi országgyűlésre és így az ő munkájának megbeszélésére csak 1514 őszén kerülhetett sor. Amikor a mindenre kapható fiskális látta, hogy a parasztság ellen sorra hozzák a szigorúbbnál szigorúbb törvényeket, vak buzgalmában gyorsan ezeket is fölvette könyvébe, hogy ezzel is bizonyítsa: valóban minden benne van, a legújabb határozatok és rendeletek is. Szekfü Gyula is elmarasztalja ezért Werbőczyt: »Nagy vétkét akkor követte el, amikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva, az utolsó pillanatban beillesztette az országgyűlés jobbágyellenes határozatait. A Dózsaák elleni véres bosszút ő örököltette meg századokra.« Nem elég tehát, hogy Werbőczy sorra szerzi meg a felső-Tisza-vidéki nemesek birtokait, följelentgetve osztálytársait a parasztháborúban való részvétel miatt, még ezeket a határozatokat is századokra érvényes törvényként veszi fel gyűjteményébe!

A dologban a legérdekesebb az, hogy ugyanez az országgyűlés, mely ilyen kegyetlenül szigorú törvényeket hozott a parasztok ellen, a buzgó ítélőmester beadványát egyáltalán nem fogadta elismeréssel. A könyv, melynek Werbőczy a *Hármaskönyv* (*Tripartitum*) címet adta, nem tetszett a főnemességnek, mert sok vonatkozásban liberálisnak, a köznemesség érdekeit a főnemesség rovására érvényesítőnek tartották; a köznemesség egy része pedig visszariadt a jobbágytörvényeknek a könyvbe való fölvétele miatt. Ezért aztán a *Hármaskönyv*, melyre pedig szinte a felszabadulásig, de mindenesetre 1848-ig mint ősi magyar törvénykönyvre hivatkoztak, soha nem emelkedett törvényerőre, soha semmiféle rendi vagy királyi elismerésben nem részesült!

Werbőczy először egy jogászi szakbizottságot toborzott, hogy az kedvő véleményét mondjon munkájáról. A bizottság tagjai: Várdai Pál budai prépost (a későbbi esztergomi érsek), Batthyány Benedek budai várnagy, Mecsek György királyi titkár és hét jogász: az alnádor, három ítélőmester, két köznemesi ülnök és egy jogügyi igazgató. Ez a hét úr pár nap múlva jelenti az országgyűlésnek, hogy a munka »az ország törvényeivel és szentesített szokásaival teljesen megegyező«. Pedig valószínűleg el se olvasták a *Tripartitumot*, mert annak tanulmányozására pár nap nem elegendő. E jelentés birtokában, melyet az országgyűlésen felolvastak, Werbőczy keresztülvitte, hogy a rendek kérjék meg a királyt: emelne törvényerőre a Hármaskönyvet, hogy »nekik és utódaiknak örök érvényességű törvény és szokás gyanánt szolgáljon«.

Ulászló erre egy újabb, immár saját maga által összeállított szakbizottságnak adta ki a *Tripartitumot*. Werbőczy addig nyüzsgött, amíg az első szakvélemény birtokában Ulászló november 15-én kiállítatott egy oklevelet, mely szerint a *Hármaskönyv* valóban megegyezik az ország szokásaival; ha majd lemásolják, minden egyes példányt megküldenek a vármegegyéknek. A *Tripartitum* ezzel a szétküldéssel és egyszersmind a kihirdetéssel emelkedett volna törvényerőre. De ezt a király – és az általa kinevezett szakbizottság – is tudta, és ezért *soha a Tripartitumot szét nem küldötték, soha törvényerőre nem emelkedett*, a király aláírása – melynek minden egyes szétküldött példányon ott kellett volna lennie – egyetlen példányra sem került rá. Így történt, hogy az a magyar törvénykönyv, melyre a magyar rendiség oly büszke volt, már megszületése pillanatában sem tetszett a magyar főnemességnek, és soha azt törvénynek nem tekintette!

Werbőczy persze megsértődött. A *Hármaskönyvet* saját költségén 1517-ben, Bécsben kinyomtatta, először írt hozzá, amelyben ürügyeket hozott fel: miért is nem emelte törvényerőre az azóta elhunyt uralkodó ezt a pompás jogászi szakmunkát. Azáltal viszont, hogy kinyomtatta, mégiscsak elterjedt, és így terjedt el vele együtt a magyar jobbágyok örökös szolgáltatásának gyalázatos – és az 1530-as években János király által visszavont – törvénye.

Hogy emlékét mennyire nem sikerült kitörölni az örökös szolgaság alá vetett néptömegekből, mutatja a Rákóczi-felkelés példája; 1514 után csaknem kettőszáz esztendővel Rákóczi katonái magától értetődően nevezik magukat kurucoknak, tehát keresztéseknek (vagyis Dózsa kereszteseinek), s ettől kezdve ez az először még csak egy jogaiért küzdő osztály harcosait jelölő kifejezés az egész nemzet szabadságáért vívott fegyveres harc jelképe.

Szóval ki is volt ez a Werbőczy?

Csekély tehetségű, jelentéktelen ember; mennyire nem érdemli késői korok rá irányuló figyelmét! A szobrot, ami a Klotild palota előtt állt! Véletlenül – jogi kódexe miatt – lett csak a nemesi rend szimbóluma; óriási helyzeti előnyét sem tudja majd kihasználni, hogy tudniillik szónoklataival, sürgetésével-forgásával nagyot lendített Zápolya királlyá választásának ügyén; még tisztelője, Szekfű is panaszkodik, hogy hatodrangú kis pörökben ítélkezett csupán, a kormány nem az ő kezében volt. Életét is ilyen jelentéktelenül, ilyen kisszerűen végzi: napidíjas bíró, afféle keresztény kádi lett a török megszállta Budán.“

A vélemények sorát hadd zárjuk BARTA GÁBOR írása egy részletével (1989):

„*Rossz diplomata lett volna?* Nem volt megfontolt tárgyalópartner, ennek már politikai pályája kezdetén is jelét adta. Mikor 1522-ben a rendek megbízásából a német birodalmi gyűlésre ment, egy este Lutherrel vacsorázott, s rögtön megragadta az alkalmat, hogy vallási nézetei helytelenségéről próbálja meggyőzni a nagy reformátort.

Balsikerei másik, talán fontosabb oka azonban nyilvánvalóan az volt, hogy az elvállalt feladatok megoldása nem volt reális. A Ferdinánddal való békealku sokáig egyik vagy másik király lemondása vagy lemondatása körül forgott: a Német Birodalom és a Magas Porta árnyékában azonban ilyen engedményre egyik fél sem hajlott. Mikor viszont kiderült, hogy a megoldás csakis egymás – legalábbis ideiglenes – elismerése lehet, akkor Werbőczy kimarad a tárgyalásra kijelölt személyek közül. Az ország jövője szempontjából oly fontos váradi békét (1538 februárjában) nem ő, hanem Fráter György készítette elő és kötötte meg.

A két sztambuli látogatás azt is sugallja, volt a kudarcoknak egy harmadik, kifejezetten személyi oka is. A török udvar hatalmasai mindkétszer az orránál fogva vezetik. A jóhiszeműség, a hiszekénység pedig a diplomáciában nem bocsánatos bűn.

S ha valaki ilyen hibákra képes, azokat nyilván nem csak követként fogja elkövetni. Werbőczy politikusi pályája idehaza is tele van kisebb-nagyobb ballépésekkel. Mikor – feledve a közelmúlt sérelmét – 1526-ban följánlotta szolgálatait Szapolyainak, azt remélte tőle, hogy egy némettől és töröktől egyaránt független országot fog teremteni a Jagellók által hátrahagyott romokon. Hitében ugyan hamar csalatkoznia kellett, mégis kitartott ura mellett. Ő, aki minden idegen befolyás megszüntetéséről szónokolt a nemesi tömegeknek, zokszó nélkül szegődik egy nyíltan törökbarát politika szolgálatába. Azután, mikor a kölcsönös veszteségek arra kényszerítik a két ellenkirályt, hogy az ország megosztásáról kezdjenek tárgyalásokat, Werbőczy lesz a vezetője az első olyan János-párti követségnek, amely ezt az

ajánlatot (1535-ben) elviszi Bécsbe. Rossz szájízzel tette, ezt tudjuk későbbi viselkedéséből. De megtette. A váradi békét követően pedig előbb abba az alkupontba kapaszkodik bele, hogy János halála után az országot egyesíteni kell Ferdinánd uralma alatt. Amikor Fráter György 1540 nyarán főlrúgja az egyezséget és a gyermek II. János megválasztásával fenntartja az ország megosztottságát, megint fordít egyet a véleményén, s nemcsak hogy hű marad a Szapolyai-dinasztiához, hanem elvállalja a tragikomikus sztambuli követséget is.

Eltelen törtető lett volna? Inkább csak nem tudott rendet teremteni elvei és a felbolydult világ többszörös ellentmondása között. Hiszen azokban a dolgokban, melyek cselekedeteit irányították, mindig volt valami fontos, valami tisztességes. A függetlenség megtartása, az országegység megőrzése, végül a lerázhatatlan török gyámkodás kényszerű elvállalása – ezek valóban az akkori magyar politika alapkérdései voltak. Ami zavaró a főkan-cellár viselkedésében, az nem az ismételt irányváltoztatás – ki tudott akkor azonnali és végleges megoldásokat találni a gondokra? –, hanem az, hogy a pálfordulások elképesztően rosszul voltak időzítve. Mintha Werbőczy mindig csak akkor jönne rá egy lépés megtételének szükségességére, amikor az valójában már idejét múlta.

(. . .) Cselekvő, alkotó emberként Werbőczy István aligha vitte előbbre a magyar társadalom ügyét. Az élet különös véletlene, hogy jogászai teljesítményével mégis beleszólhatott az ország sorsának alakulásába – nem személyében, hanem a holt betűk erejével.“

Végül egy megjegyzés: Werbőczy műve főcímében nem szerepel a „nemes“, mint jelző. Ezt a fordítók értelmezték így, nyilván azért, mert az 1890-es években a nemesi rang, címeres-levél még érték volt, így e mű így több vevőre talált. Werbőczy egyszerűen dicsőséges, vagy tekintetes Magyar Királyságról beszél, bár kötete valóban a nemesség szokásjogának törvénycikkbe foglalásáról szól. Mivel a nemes kétértelmű kifejezés, hiszen nemesembert és nemesen cselekvőt egyaránt jelent, ezért a főcímbe a veretes, de véleményünk szerint pontosabb „dicsőséges“ jelzőt használtuk.

2. Werbőczy főbb életrajzi adatai

- Kb. 1458-ban született az Ugocsa megyei Verbőcön
- nagybátyja taníttatta (lehetséges, hogy Padovában és Bolognában is tanult jogot); doktorált
- kétszer is nősült; egyik ismert leszármazottja: Lorántffy Zsuzsanna
- 1483–84-ben az ún. kisebb kancelláriai levéltár őre

- valószínűleg részt vett I. Mátyás 1486-os ún. nagy törvénykönyve ki-
dolgozásában
- 1492 tavaszától mintegy fél éven át a krakkói egyetem hallgatója
- 1492-től a királyi törvényszék jegyzője
- Ugocsa megye követeként vesz részt az 1498., 1500. és 1501. évi or-
szággyűlésen, ahol „elővezeti” a nemesség kívánalmait, s az 1498-as
törvénycikkeket már ő készítette elő
- 1502-től 1515-ig az országbíró ítélőmestere, azaz bírói helyettese; (Er-
délyben hasonló feladatot lát el)
- 1502-ben szolgálati elismerésképpen telkenként (portánként) 2 dénárt
szavaznak meg számára a szeptemberi országgyűlésen (itt mondja ki,
hogy az ország pusztulásának oka az idegen eredetű főrangú családokban
és királyokban keresendő)
- 1513-tól az új erdélyi vajda, Szapolyai János ítélőmestere is
- 1514-ben ő fogalmazza meg a levert parasztfelkelés megtorló törvényeit
(az első nagy hibát akkor követte el, amikor egy „napi” eseményből tör-
vényszerű következtetéseket vont le, s bár azokat az uralkodó később ha-
tályon kívül helyezte, azok mégis érvényben maradtak, mert – és ez a
második, még súlyosabb bűne – beépítette azokat Hármaskönyvébe;
a nem nemeseket sújtó valamennyi intézkedése így konzerválódott, s
örököltetett át a szokásjog alapján a következő századokban is)
- az 1514-es országgyűlésen mutatja be Hármaskönyvét, amelyet azonban
a Magyar Királyságban soha nem emeltek törvényerőre (Erdélyben 1691-
től volt ez érvényes törvénykönyv)
- 1515-ben ítélőmesteri állásait feladja
- 1516-tól királyi személynök (ezzel a kúria legbefolyásosabb bírója)
- 1517-ben saját költségén kiadja a Hármaskönyvet
- 1519-ben küldöttséget vezet Velencébe és Rómába
- 1521-ben kincstárnok
- 1521-ben részt vesz a wormszi birodalmi gyűlésen: személyes teológiai
vitát folytat Lutherrel, majd ennek okán támogatja az első Luther-ellenes
hazai vitákat kiadását
- részt vesz az 1522-es nürnbergi birodalmi gyűlésen
- az 1523-as országgyűlés végzéseiben felszólítja a királyt, hogy a lutherá-
nusokat és híveiket, mint nyilvános eretnekeket fő- és jószágvesztéssel
büntesse
- a fentit a következő országgyűlésen már így fogalmazza meg: a lutherá-
nusokat az országból mind ki kell irtani, minélfogva nemcsak az egyházi
személyek, de a világiak is fel vannak jogosítva arra, hogy őket, bárhol is
találnak rájuk, máglyára vitessék (1524)
- 1524-ben könyvet ír a Tízparancsolatról (Decem divinorum praeceptorum
libellus – Vienna)

- 1525-ben híveivel együtt sikerül megbuktatnia Báthori István nádort, s júl. 6-tól a következő év áprilisáig ő tölti be e posztot (VII. Kelemen pápa üdvözlő levelet küldött neki nádorrá választásakor)
- 1526 februárjában a Szapolyai-örökösök birtokperében nem a Szapolyaiak, hanem a korona javára dönt (így az Újlaki-birtokok visszaszálltak a királyra)
- 1526. ápr. 13-án dönt a felvidéki bányásmegmozdulás vezetőinek kivégzéséről – bár több követelésüket is jogosnak találta –, előírja azt is, hogy szakítsanak a lutheri elvekkel, majd az ítélet díjaként egy igen komoly summát vesz magához – jogtalanul – a bányászok segélyezésére fenntartott bányatárs-ládából
- az 1526 áprilisi országgyűlésen ellene lépnek fel, de megszökök a felelősségre vonás elől; leváltják a nádori tisztségről; máj. 5-én elfogatóparancsot adnak ki ellene és hűtlennek nyilvánítják, de e parancsot nem hajtják végre
- Dobronya várában rejtőzik; itt kap hírt a mohácsi csatavesztésről
- 1526 novemberében I. János király (Szapolyai János) főkancellárjává választja, e posztot 1541-ig tölti be
- 1530: az I. János és I. Ferdinánd megbízottai közötti béketárgyalásokon I. János képviselőjében vesz részt
- 1533: Isztambulban jár I. János megbízottaként
- 1540: dönt a Maylád–Balassa összeesküvés ügyében
- 1540. júl.: Isztambulban engedélyt kér a szultántól János Zsigmond királlyá választásához (megkoronázására már nem került sor); hivatalos hírt hoz a várható török támadásról
- 1541. szept.: Szulejmán budai pasa a budai magyarok főbírájává nevezi ki
- 1541. okt. 13-án hunyt el.

3. Werbőczy Hármaskönyvének kiadásai

- **Bécs, 1517.** Singrenius. 130 p.
Latin ny. Még a szerző életében jelent meg. Ebben olvasható II. Ulászló 1514. nov. 19-én kelt kiváltságlevele, másképpen: szentesítése; valamint a szerzőnek a királyhoz írt ajánlása. A mű végén három vers található: az első Balbi Jeromos Werbőczy-magasztalása; a másik kettő – hasonló beállítottságú – szerzője Bekényi Benedek.
- **Bécs, 1545.** Singrenius. 12, 108 p.
Latin ny., indexszel bőv. kiad. A nyomdász Wárdai Pál esztergomi érseknek ajánlotta. A szerző halála után négy évvel jelent meg. Az abban közölt alcímek betűrendes címmutatóját is tartalmazza.

- **Bécs, 1561.** ifj. Singrenius. 14, 113 p.
Latin ny. A nyomdász e kiadást gróf Nádasdy Tamás nádornak ajánlotta.
- **Debrecen, 1565.** Hoffhalter. 175 p.
Magyar kivonatos fordítás. Ford.: Weres Balázs. II. János királynak szóló ajánlással. Valószínűleg Némethy Ferenc költségén jelent meg, aki a kötet megjelenését már nem érte meg.
- **Gyulafehérvár, 1568.** Hoffhalter. 5, 41, 128 p.
Magyar ny. Az 1565-ös kiadás bizonyos íveinek újrasedésével létrejött változat. Korábban úgy vélték, hogy ez is Debrecenben jelent meg, de az új kutatások e hipotézist cáfolták.
- **Kolozsvár, 1571.** Heltai. 4, 166, 10 p. (Lapszámozási hibákkal.)
Magyar ny. Az előző fordítás jav., de továbbra is kivonatos változata. E kiadást az tette szükségessé, hogy Erdélyben időközben törvényerőre emelkedett a Hármaskönyv (a Királyi Magyarországon ez később sem következett be).
- **Kolozsvár, 1572.** Heltai. 16, 203, 8 p.
Latin ny., s mint ilyen, a mű első magyarországi kiadása.
- **Bécs, 1572.** Eber. 14, 102, 12 p.
Latin ny. E kiadásban szerepel elsőként a betűrendes tárgymutató, amely nem azonos az 1545-ös kiadásban olvasható címmutatóval. Zsámboki János (Sambucus) e bécsi változatot rendezte sajtó alá, s ő az 1572 és 1592 közötti időszak latin Hármaskönyv-kiadásaira császári privilégiumot is kapott. E kiadást a szerkesztő az uralkodónak, Rudolfnak ajánlotta.
- **Nedelic, 1574.** Hoffhalter. 4, 93, 5 p.
Kaj-horvát ny. Magyarról ford.: Ivanus Pergosic. Gróf Zrínyi Györgynek – a szigetvári hős fiának – szóló ajánlással. A kiadó az 1565-ös debreceni magyar fordítást közreadó nyomdász fia volt. E kiadásból tíznél kevesebb példány maradt fenn, az ellenreformáció idején ugyanis a nedelici (drávavásárhelyi) protestáns nyomda elpusztult. 1909-ben újra kinyomtatták, s az a Szerb Királyi Akadémia gondozásában jelent meg. Az 1574-es kiadás a kaj-horvát irodalom első terméke.
- **Bécs, 1581.** Hiller, 18, 86, 12 p.; függ.: 15, 6, 75 p.
Kiad.: E. Hiller, nyomt.: L. Nassinger. Latin ny. Az 1572-es kiadáshoz képest bővített szöveggel és a sajtó alá rendező, Zsámboki János által készített vezérszavas tárgymutatóval. Ennek az új mutatónak a szerzője Tegledi Miklós pécsi püspök volt. A függelékben már a Hármaskönyv „Regulae juris antiqui” c., s a római jog alapjait tartalmazó része is olvasható, melyet ennek alapján a későbbi kiadások is közölnek.
- **Bécs, 1599.** Formicus. 3, 155, 37 p.
Német ny. Ford.: Wágner Ágoston.

- **Debrecen, 1611.** Lipsiai Rheda, 62, 513, 41 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. Tükkörfordítás. Ifj. Heltai Gáspár rendezte sajtó alá. Az addigi legteljesebb és legpontosabb kiadás. Laskai 1589-ben rendezett sajtó alá egy Hármaskönyv-változatot, de az végül is nem jelent meg. Az 1610 tájára tervezett kolozsvári kiadás is megghiúsult. Ez tehát a Hármaskönyv első, teljes szövegű latin–magyar kiadása, melynek függelékében közlik a Királyi Magyarország és Erdély 75 vármegyéjének, valamint a 9 székely és a 9 százsz széknek a nevét. Jelenleg 44, könyvtárban őrzött példánya ismeretes.
- **Bécs, 1628.** Rath. 24, 139 p.
 Latin ny. A kiadó III. Ferdinándnak ajánlotta. A Zsámboki-féle 1581-es kiadás jav. változata. Evvel egyidőben – mintegy annak 2. és 3. köteteként – a Corpus Juris Hungarici 1035 és 1604 közötti, addig feltárt törvényeit is közreadta Rath. Ez utóbbi két kötet terjedelme megközelíti a 800 oldalt.
- **Bártfa, 1632.** Klöss. 80, 556, 40 p.; függ.: 8, 92, 30 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. Valószínűleg Telegdi Miklós rendezte sajtó alá. Az 1611-es debreceni kiadás és az 1581-es bécsi kombinációja. Összesen 26 könyvtári példány maradt fenn belőle.
- **Lőcse, 1637.** Brewer. 90, 551, 42 p.; függ.: 135 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad.
- **Debrecen, 1639.** Fodorik. 76, 463, 56 p.; függ.: 8, 92 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. A kiadó gróf Bethlen Péter főispánnak ajánlotta a művet. Bethlen költségén jelent meg. Az 1611-es fordítás újraszedett változata.
- **Bártfa, 1643.** Klöss. 78, 484, 40 p.; függ.: 8, 94, 18 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. Az 1632-es kiadás egyik változata.
- **Lőcse, 1660.** Brewer. 90, 551, 42 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. Az 1637-es kiadás alapján készült.
- **Nagyszombat, 1696.** Hörmann. 28, 139, 4 p.
 Latin ny. Az 1628-as kiadás alapján készült. E kiadás 2. és 3. kötete az addigi legteljesebb Corpus Juris Hungarici. Szentiványi Márton rendezte sajtó alá. A Hármaskönyv függelékeként a korábbi kiadásokban szereplő „Regulae juris antiqui” itt a 3. köt. végén található, de azt Szentiványi ki is bővítette a kánonjog szabályaival. E kiadás a törvényeket 1687-ig közli. 1868-ig e kiadást használták a leggyakrabban.
- **Kolozsvár, 1698.** Misztótfalusi. 24, 425, 35 p.; függ.: 96 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. Misztótfalusi Kis Miklós kijavította a korábbi magyar fordítások hibáit.
- **Nagyszombat, 1734.** Hörmann. 28, 139, 4 p.
 Latin ny. Az 1696-os kiadás új 2. és 3. kötettel közreadott változata. Szege di János rendezte sajtó alá, aki a Hármaskönyvről külön magyarázatot

is kiadott, s a nagyszombati tudományegyetem első jogtörténészeként e műveivel komoly hatást gyakorolt az utókorra. Ennek minimális módosításokkal megjelent változatait ismerjük 1735-ből és 1740-ből (ez utóbbi nem azonos az alább említendőekkel).

- **Nagyszombat, 1740.** Akadémiai ny. 12, 144, 4 p.
 Latin ny. Annyiban különbözik a fenti kiadásoktól, hogy ez a Hármaskönyv első, szakaszokra és bekezdésekre osztott kéthasábos szedésű változata; benne Szegedi János jegyzeteivel. A többi törvényt a 2. és 3. kötet tartalmazza, amely azonos az 1734. évi kiadással.
- **Nagyszombat, 1740.** Akadémiai ny. 36, 596, 19 p.
 Latin ny. Ez a Nagyszombatban 1740-ben közreadott harmadik variáns, egyben valamennyi között az első, amely tankönyvül szolgált. Címében e meghatározás olvasható „Werböczius illustratus...”, tehát magyarázatos kiadásról van szó. Az oldalak száma sem csekély – összevetve az előző kiadással –, de ez senkit se tévesszen meg, hiszen a korábbi kettedrét méretű volt, ez pedig egy nyolcadrét (nyolcad ivrét) méretű, tehát jóval kisebb formátumú kötet. E kiadást is Szegedi János rendezte sajtó alá és a jezsuiták nyomdájában készült.
- **Csiksomlyó, 1745.** Zárda ny. 22, 623, 32 p.; függ.: 97 p.
 Latin–magyar két nyelvű kiad. Endes Miklós rendezte sajtó alá.
- **Nagyszombat, 1751.** Akadémiai ny. 16, 120, 6 p. és függ.
 Latin ny.; album-formátumú, Werböczy arcképével. Mária Terézia 1743. jún. 9-én 40 évre privilégiumot adott a nagyszombati jezsuitáknak a Hármaskönyv kinyomtatására. A rend 1774-i feloszlása után e jog a Tudományegyetemre szállt át. Ez az 1743-as kiváltság alapján megjelent első Hármaskönyv-kiadás, amely a két kötetbe sűrített teljes törvénytár részeként jelent meg.
- **Nagyszombat, 1753.** Akadémiai ny. 569, 15 p.
 Latin ny. A Hármaskönyv zsebkönyv-alakú kiadása. Érdekességként megemlíthjük, hogy a Hármaskönyv időrendben következő kiadásának 1760-ban kellett volna megjelennie Nagyszebenben, s ez Adamés János újjörög nyelvre áttett szövege lett volna. A fordító az ottani görög kereskedők számára készítette e munkát, de azt sajnos nem nyomtatták ki.
- **Kolozsvár, 1762.** Akadémiai ny. 569, 15 p.
 Latin ny. A megjelenés helye megtévesztő: a címlapon az áll, hogy a kolozsvári jezsuita nyomdában készült, valójában azonban ezt is Nagyszombatban nyomták.
- **Nagyszombat, 1762.** Akadémiai ny. 569, 39 p.
 Latin ny. E két kiadás csak az indexben különbözik. Ez is igazolja, hogy mindkettőt Nagyszombatban nyomták.

- Latin ny. A kolozsvári impresszummal kiadott mű új címlappal ellátott változata.
- **Kalocsa, 1773.** Piarista ny. 569, 25 p.
Magyar ny. Az 1571-es fordítás egyik változata. A kétnyelvű kiadások jobban használhatók és nyelvezetük is modernebb.
 - **Nagyszombat, 1775.** Akadémiai ny. utóda. 569, 15 p.
Latin ny. Az 1753-as kiadás alapján készült.
 - **Eger, 1776.** Püspöki Lyceumi ny. 615, 17 p.
Latin ny.
 - **Buda, 1779.** Egyetemi ny. 16, 120, 6 p.
Latin ny., album-formátumú kiad. A korábbi kiváltságlevél alapján – a Budára költözött nyomda gondozásában – jelent meg. Az 1751. évi nagyszombati kiadás javított változata. A kétkötetes teljes törvénytár részeként jelent meg s ez a „Corpus Juris Hungarici”-nak az első, Budán nyomott kiadása. (Tegyük hozzá, hogy e mű főbb részeit még Nagyszombatban szedték 1777-ben.)
 - **Pozsony–Kassa, 1779.** Landerer. 516, 24 p.
Magyar ny., zsebkönyv-alakú kiad., Werbőczy arcképével.
 - **Pozsony–Pest, 1805, 1806.** Landerer. 516, 25 p.
Magyar ny. Az előző mű újranyomott változatai.
 - **Kolozsvár, 1815.** Lyceumi ny. 569, 39 p.
Latin ny., zsebkönyv-alakú kiad. Az 1762-es nagyszombati kiadás alapján készült.
 - **Buda, 1822.** Egyetemi ny. 493, 15 p.
Latin ny., zsebkönyv-alakú kiad. Új szedés és nyomás.
 - **Buda, 1822.** Egyetemi ny. XII, 110, 6 p.
Latin ny., album-alakú kiad. A teljes kétkötetes törvénytár részeként jelent meg az Egyetemi nyomdának I. Ferenc által 1822. szept. 13-án kiállított, s újabb 30 évre szóló kiváltságlevél alapján.
 - **Pest, 1830.** Trattner–Károlyi ny. 8, 144, 4 p.
Magyar ny. Pergel János új fordítása. Werbőczy arcképével és rövid életrajzával; hg. Esterházy Miklóshoz szóló ajánlással. Az ezt megelőző fordítás 1611-es.
 - **Pest, 1844.** Kiad.: Magyar Tudós Társaság; forg.: Eggenberger.
IV, 465, 1 p.
Magyar ny., Schedel Ferenc előszavával. Az Akadémia gondozásában jelent meg. Új fordítás, készítette: Bertha Sándor, Fogarasi János, Luczenbacher János, Szalay László, Tóth Lőrinc. Lektorok: Jankovich Miklós, Szlemenics Pál, Sztrókey Antal, Jerney János, Vörösmarty Mihály.
 - **Buda, 1844–47.** Egyetemi ny. XII, 110, 6 p.
Latin ny., album-alakú kiad. Az újraserkesztett, háromkötetes törvénytár

- **Buda, 1844–47.** Egyetemi ny. XII, 110, 6 p.
 Latin ny., album-alakú kiad. Az újraszerkesztett, háromkötetes törvénytár részeként jelent meg, annak első kötetében. E kiadást Kovachich József Miklós, az Országos Levéltár akkori igazgatója rendezte sajtó alá. Az első két kötet 1844-ben, a harmadik 1847-ben jelent meg. A „Corpus Juris Hungarici” helyett ezekben ez a főcím olvasható: „Corpus Decretorum Juris Hungarici”.
- **Pest, 1864.** Kiad.: MTA; forg.: Eggenberger; nyomt.: Bartalis. 8, 376, XIV, 2 p.
 Magyar ny. Schedel Ferenc 1844-es és Szalay László 1864-es előszavával. Az előző kiadás alapján, csekély módosításokkal készült változat.
- **Pest, 1866.** Poldini ny. 1555, LXXXIV p.
 Magyar ny. Ford.: Gegus Dániel szegedi jogász. Ez a Hármaskönyv negyedik, önálló fordítása.
- **Budapest, 1894.** Kiad.: MTA. XLIV, 466, 2 p.
 Magyar ny. Új fordítás, készítette: Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen, mindkettő kolozsvári professzor. Id. Szily Kálmán előszavával, a függelékben jogi szakszótárral és tárgymutatóval. Ez az MTA által kiadott harmadik változat.
- **Budapest, 1894.** Egyetemi ny. XXX, 2, 560 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. A magyar rész új fordítás, készítette: Csiky Kálmán műegyetemi professzor. Előszavában a mű története. Az *eddig legjobb kiadás*; latin szövege az 1517-es kiadás alapján készült.
- **Budapest, 1897.** Kiad.: Franklin Társ. LV, 1, 437, 3 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad., a millenniumi törvénytár részeként jelent meg. Márkus Dezső értékes jegyzeteivel. A nehézkes magyar szöveg az 1894-es akadémiai kiadás újraszédett változata. (Reprint: Pécs, 1989.)
- **Lipcse, 1902.** Duncker és Humblot. LV, 1, 437, 3 p.
 Latin–magyar kétnyelvű kiad. A millenniumi törvénytár első hét kötete reprintje egyikeként jelent meg a Hármaskönyv.

4. A Hármaskönyvből készített népszerűsítő jellegű kiadások, verses kompendiumok

- **Nagyszombat, 1619.**
 Lásd: 1700-nál!
- **Bártfa, 1636.** Klöss. 8, 133, 35 p.
 Latin ny., minikönyvszerű verses kiadás. Okolicsányi János készítette.
- **Kolozsvár, 1699.** Lengyel ny. 8, 110, 26 p.
 Magyar ny. Verses kiadás, készítette Homoród Sz. Páli Német Ferenc

- bíró. (A címlapon N. Ferenc áll, ennek helyes megfejtése: Német Ferenc.)
- **Nagyszombat, 1700.** Akadémiai ny. 4, 37, 10 p.
Latin ny. Oktatási és népszerűsítő célra készült, „kérdézz–felelek” rendszerű kiadás. Száz kérdésre ad választ a mű szerzője, Kitionich János ügyész. E munkája először 1619-ben, halála évében jelent meg, jogi műve függelékeként, mely Bécsben 1634-ben, Lőcsén 1650-ben, önálló címlappal pedig először 1700-ban Nagyszombatban jelent meg. E műve még többször is megjelent, de Hármaskönyv-magyarázata külön is napvilágot látott latinul 1701-ben, 1735-ben, 1764-ben és 1785-ben, magyarul pedig 1848-ban. (Ez utóbbi címe ez volt: Kitionics a' hármask törvénykönyvből merített 's megfejtett száz ellenvetései 's kételyei. Ford.: Kassay Adolf. Pest, 1848. Kiad.: Müller., nyomt.: Beimel. 96 p.)
 - **Kolozsvár, 1701.** Lengyel ny. 10, 108, 26 p.
Magyar ny., a fenti mű új kiadása.
 - **Nagyszombat, 1733.** Akadémiai ny. 14, 280 p.
Latin ny. Szegedi János kommentárja. Új kiadása 1734-es.
 - **Nagyszombat, 1734–35.** Akadémiai ny. 1. köt.: 16, 280 p.; 2. köt.: 2, 522, 2 p.; 3. köt.: 2, 301, 49 p.
Latin ny. Az első kötet az 1733-ban kiadott rész 1734-ben közreadott második kiadása, melyet további két kötet követett 1735-ben. A mű az 1730-as évekig követi nyomon a jogfejlődést. Ennek új kiadása Zágrábban jelent meg 1736-ban, majd Nagyszombatban 1740-ben. Újranyomott és új előszóval ellátott változata 1760-as; mely Szegedi János halálának évében került ki a sajtó alól. Az új zágrábi kiadás 1762-es, az új nagyszombati 1767-es.
 - **Nagyszeben, 1744.** Barth. 18 p.
Latin ny. Verses kompendium, szerzője báró Lázár János. Új kiadása ugyanott jelent meg 1769-ben, akkorra azonban a kötet szerzője már elnyerte a grófi méltóságot is.
 - **Lőcse, 1748.** Brewer ny. 208, 44 p.
Latin ny., az 1636-os kiadás újraszédett változata, a két mű formátuma azonos.
 - **Pest, 1793.** Landerer. 342, 2 p.
Latin ny. A Hármaskönyv kivonatos magyarázata. Új kiadásai: 1800, 1822.
 - **Kolozsvár, 1798.** Hochmeister ny. 8, 110, 26 p.
Magyar ny., az 1699-es kiadás új változata. Megjelent Szőkefalvi id. Kósa Zsigmond támogatásával.

TRIPARTITUM OPUS

JURIS CONSUETUDINARII REGNI HUNGARIAE.



MAGYARORSZÁG SZOKÁSOS JOGÁNAK

HÁRMASKÖNYVE.

IRTA

WERBÖCZY ISTVÁN.

AZ EREDETI KIADÁS LATIN SZÖVEGÉT KÖZÖLTE, MAGYARRA FORDITOTTA,
JEGYZETEKKEK ÉS A MŰ TÖRTÉNETÉNEK MEGIRÁSÁVAL KISÉRTÉ

CSIKY KÁLMÁN

a jog- és államtudományok doctora, a m. kir. József-műegyetemen a közigazgatási jog nyilvános
rendes, és a tudományegyetemen a magyar magánjog magán tanára.



BUDAPEST, 1894.

NYOMATOTT A M. KIR. EGYETEMI NYOMDÁBAN.